

UNIVERSITAT^{DE}
BARCELONA

El mite de l'Illa Blanca: les imatges d'Eivissa (1867-1919)

Maria Catalina Ferrer Juan

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

9. EL PAGÈS O EL «SALVATGE»

Fins ben entrat el segle XX, els pagesos portaven formes de vida basades en la tradició que molts viatgers del període estudiat, i inclús alguns eivissencs, consideraven «salvatges».

En un apartat anterior ens preguntàvem si els eivissencs eren considerats europeus o africans. Alguns autors tenien molt clara la resposta: africans. Els costums no podien ser europeus, és a dir, no podien pertànyer a un lloc civilitzat. Ens hauríem de preguntar què volia dir «ser civilitzat». Perquè encara que els viatgers diferenciaven els costums de la ciutat dels del camp, els costums dels pagesos i els dels pescadors, ni els uns ni els altres no eren vistos com civilitzats. Potser era que no anaven cercant homes i dones civilitzats.

A partir de les primeres descobertes arqueològiques, la consideració dels pagesos va canviar. Els costums eren incomprensibles però, sobretot, misteriosos. L'origen d'aquells costums podia ser molt antic: probablement, pensaven, es remuntava fins a la civilització púnica. Per tant, s'havien d'intentar comprendre.

Hem de tenir en compte, però, abans d'analitzar les imatges dels pagesos, que no es transmet la mateixa imatge literàriament que plàsticament. No trobarem pintures, dibuixos o fotografies de salvatges. Les imatges plàstiques entren dintre del corrent conegut com *naturalisme*. És a dir, són imatges de la vida dels eivissencs de l'època, en ocasions més idealitzada i, en altres ocasions, menys.

9.1. *La constant presència «mora»*

Hem pogut anar veient en les pàgines anteriors, com la presència a l'illa de determinats elements, tant paisatgístics com arquitectònics, evocava el món oriental per a gairebé tots els viatgers. En apartats anteriors ja hem comentat que l'Arxiduc trencava amb el concepte d'*illa salvatge*, però també com ell mateix deia dels eivissencs que tenien trets moros. Els viatgers van continuar considerant els eivissencs, sobretot els pagesos, com a salvatges, durant algunes dècades més després de la primera visita de l'Arxiduc. El barbarisme o salvatgisme venia justificat, segons ells, per les reminiscències àrabs que restaven en els costums i el caràcter dels pagesos.

9.1.1. Són pitjors que els moros...

Hem de tenir en compte que la imatge de salvatges o moros no era gratuïta. El missatge que rebien els viatgers, sobretot des de Mallorca i des d'Eivissa mateix, era que els pagesos eren mandrosos, agressius, que no eren de fiar, etc. Algunes vegades, els mateixos viatgers explicaven què se'ls havia dit al voltant dels eivissencs, la gran majoria de vegades a Mallorca. Entre d'altres, Víctor Navarro explica com des de Mallorca es deia que els pagesos eivissencs eren gairebé salvatges, a causa de les seves passions i del caràcter sanguinari. Així i tot, també va deixar clar que els eivissencs no es quedaven enrere i observaven que els mallorquins eren covards, descortesos, però, sobretot, egoistes. I segueix explicant:

Más de una vez ha ocurrido el caso de llegar á Ivisa forasteros impresionados por los informes que del país les habían dado los mallorquines, y poseídos de verdadero terror, no se atrevían á separarse de los muros de la población, persuadidos de que si se internaban por los intrincados callejones de la campaña, iban á ser víctimas de la ferocidad de los payeses⁵⁵¹

L'autor exagera les reaccions dels viatgers, però quelcom de veritat hi ha en aquestes línies: alguns viatgers arribaven a l'illa sense saber ben bé què es trobarien. Gaston Vuillier, abans de deixar Mallorca, afirma que marxa cap a una illa els habitants de la qual són moros, segons diuen; Margaret d'Este deia que l'única forma de saber alguna cosa sobre els eivissencs era viatjant fins a l'illa, ja que «I think if the whole annals of the Grand Hotel were searched they would hardly produce a single record of a stranger having gone to Ibiza, or, if he did, of having ever come back to tell the tale»;⁵⁵² o, també, Mary Stuart Boyd explicava com havien escoltat històries estranyes al voltant dels eivissencs, afegia que les històries eren explicades per persones que no havien estat mai a l'illa i acabava dient que anaven a comprovar-ho ells mateixos. Stuart Boyd, després de l'aventura eivissenca, acabava el relat dient: «This, then, was our impression

⁵⁵¹ Víctor NAVARRO. *Costumbres en las Pithiusas*. Op. cit., p. 9.

⁵⁵² Margaret D'ESTE. *With a camera in Majorca*. Op. cit., p. 121.

of Iviza. The remote island about which such extravagant tales are circulated», com ja havíem vist.⁵⁵³ Gaston Vuillier compara, abans de sortir a conèixer el camp eivissenc, els mallorquins, els menorquins i els eivissencs:

A Majorque la population est patriarcale, à Minorque est cosmopolite; à Ibiza nous la trouvons fière, hautaine, dans la ville; nous allons la voir rude et sauvage, mais très hospitalière, dans la campagne.⁵⁵⁴

Suposem que molts viatgers tenien una idea semblant de la del francès. Quan els relats al voltant dels eivissencs semblaven anar canviant de direcció, és a dir, quan els viatgers afirmaven que els pagesos no eren ni tan dolents ni tan bons, Vicente Blasco Ibáñez va publicar la seva novel·la situada a Eivissa, el qual, tenint com a llibre de capçalera pel seu relat *Costumbres en las Pithiusas* de Víctor Navarro, va tornar a estendre la imatge «moresca» dels eivissencs. Com sabem a l'illa la novel·la de Blasco Ibáñez no va ser gaire ben rebuda; i així, molts dels viatgers que van visitar l'illa els anys següents van tornar a rebatre la imatge de salvatges dels eivissencs. Seguien descrivint els eivissencs com a passionals i implacables, però no utilitzaven la paraula *salvatge*, ni tampoc se'ls comparava amb els àrabs. Rusiñol va rebre l'encàrrec de fer de contrapès del que havia explicat Blasco Ibáñez dels eivissencs:⁵⁵⁵

Dels que hi viuen, en parlarem an els Glosaris que vindran. Se n'han dit coses tan estranyes, i se'ls ha vist amb tanta pressa, que'm sembla que no se'ls ha entès.⁵⁵⁶

⁵⁵³ Mary STUART BOYD. *The fortunate isles*. *Op. cit.*, p. 327.

⁵⁵⁴ Gaston VUILLIER. *Les îles oubliées...* *Op. cit.*, p. 191.

⁵⁵⁵ El dia 1 de setembre de 1912 apareixia un article al periòdic *Heraldo de Ibiza* que deia el següent: «Sabemos que el Sr. Rusiñol se propone escribir un interesante libro sobre asuntos de Ibiza. Conociendo la simpatía y cariño con que mira nuestras costumbres es de esperar que el afamado escritor en su nueva obra que enriquecerá su valiosa biblioteca nos hará más justicia que otros autores informados por personas que no conocían a fondo nuestras costumbres pues de conocerlas hubieran revelado muy mal gusto al hacer las apreciaciones que vemos en *Los muertos mandan* que son los únicos puntos negros de dicha obra. El nuevo libro del eximio poeta no es aventurado augurar que será el contrapeso de la referida novela de Blasco Ibáñez».

⁵⁵⁶ Santiago RUSIÑOL. *Iviça*, *Op. cit.*, p. 153.

La gran majoria del viatgers utilitzaven els termes *àrab, moro, oriental, sarraí*, etc., fent referència a les possibles reminiscències de l'època islàmica de l'illa. Però també trobarem l'adjectiu *salvatge*, ja que per a ells era el mateix. El raonament podria ser el següent: Recordem la frase de Josep M. Quadrado en què afirma que «la sencillez, la hospitalidad, la honrada moderación y templanza de deseos y demás virtudes nacidas de la fe cristiana»⁵⁵⁷ són les virtuts dels pagesos eivissencs. Per tant, podem deduir que les virtuts són cristianes i, en canvi, els defectes o mals comportaments, no. Són salvatges. Tot el que no és cristià és salvatge. Els islàmics no són cristians, per tant, són salvatges.

Com a resum dels trets àrabs dels pagesos, citarem la descripció de Víctor Navarro:

Su indolencia, su frugalidad, la vehemencia de sus pasiones, su exagerado orgullo personal, su presteza en provocar y aceptar el desafío con el rival ó el ofensor; su persistencia en la venganza; su indiferencia respecto de todo lo que no le atañe directamente; su falta de ambición; sus necesidades y sus aspiraciones, tan limitadas como el suelo en que vegeta, todo parece recordar una progenitura árabe. Algunas de sus costumbres son todavía reflejo de las de aquel pueblo, y hasta en la indumentaria se conservaban hace poco restos de la de los moros.⁵⁵⁸

El pensament de Víctor Navarro no era el d'un viatger qualsevol, la seva manera de veure els eivissencs, com la de Ramon Bordas i Estragués, era la d'una persona de fora de l'illa que, per motius laborals, va haver de conviure amb els eivissencs. Per un costat els coneixia millor que els viatgers que hi passaven dies, setmanes, o inclús algun mes, però alhora no entenia el sentit d'aquelles estranyes formes de fer, i les comparava amb el seu lloc d'origen. Tant Navarro com Bordas i Estragués, veuen la necessitat d'instrucció de la població, sobretot dels pagesos, per millorar les condicions de l'illa. El missatge de *La pagesa d'Eivissa* de Bordas i Estragués és que l'educació civilitzaria els pagesos. A l'obra de teatre es veu molt clarament quins són els personatges civilitzats, que, naturalment, no es deixen enganyar ni vèncer per les passions: Lluïsa, la protagonista, filla de barceloní; Jordi, pagès eivissenc que estudia Dret a Barcelona; Biel, manescal i barber; i D. Manuel barceloní en busca de la seva filla perduda. La

⁵⁵⁷ Josep M. QUADRADO. *Islas Baleares. Op. cit.*, p. 1.299.

⁵⁵⁸ Víctor NAVARRO. *Costumbres en las Pithiusas. Op. cit.*, p. 23.

resta de protagonistes són pagesos, uns més salvatges que els altres, però tots igualment ignorants. Un exemple en la línia del que explicàvem mes amunt: l'obra està contextualitzada al poble de Sant Jordi el dia del sant patró, on, mentre tothom fa festa, Marcial, el pagès que ha criat Lluïsa, treballa perquè «may cap Sant m'há donat res».⁵⁵⁹ Evidentment, si no tenia respecte pels sants era perquè no tenia gaire educació, és a dir, perquè era un poc salvatge. A la mateixa obra, un poc més endavant, Biel i D. Manuel estant parlant amb Xumeu, el qual ha pactat amb Marcial el compromís en Lluïsa sense tenir en compte la voluntat de la noia. Parlant, parlant, Xumeu afirma que ell mai perdona una ofensa i que la justícia al camp l'apliquen els pagesos mateixos. La resposta de D. Manuel és la següent:

¡Guarda' odi... és d'ànimas mólt petitas:
y desitjar la venjansa
y obrá' á impulsos de la ira,
no és d'hómens civilitsáts:
es dels qu'en Africa vihuen!...⁵⁶⁰

Per tant, prendre la justícia per la seva mà i no perdonar fins haver-se venjat no és civilitzat. Els eivissencs no haurien de ser així, com els d'Àfrica.

Els mateixos eivissencs establien diferències entre ells. Hem parlat de les diferents formes de vida de Dalt Vila i la Marina que, com no podia ser sinó, també existien entre els seus habitants, i anirem veient les diferències entre els que viuen al camp i els que viuen a la ciutat, i les que s'establien entre pescadors i pagesos.

Començarem per aquestes darreres. Els pescadors eren homes de mar. En moviment constant. Sempre d'un costat cap a l'altre. De port en port. Eren homes viscuts. Coneixien perills, vivien sempre en contacte amb una naturalesa amenaçant, coneixien homes d'altres terres, inclús, a vegades, havien arribat a terres llunyanes. En canvi, el pagès només coneixia el seu tros de terra. El món acabava allà on començava el mar. Tot el que no tenia a veure amb els sembrats, les pluges, la família o els veïns no tenia res a veure amb ell. Els pescadors portaven canvis, els pagesos mantenien costums.

⁵⁵⁹ Ramon BORDAS I ESTRAGUÉS. *La pagesa d'Ibiza*. Op. cit., p. 9.

⁵⁶⁰ *Ibíd.*, p. 25.

Els pescadors de la ciutat, els de la Penya i la Marina, insistien sempre a diferenciar-se dels pagesos. Els pagesos eren salvatges, ells no. L'Arxiduc quan comença a descriure els pagesos desmenteix pescadors i mallorquins dient:

Els pagesos eivissencs són gent alegre i de bon manament; no tenen raó els pescadors eivissencs i els mallorquins quan diuen que són pitjors que els moros. Malgrat la seva ignorància, no mostren gens de rudesia en el seu comportament; al contrari, com tots els espanyols, en general, són d'una bonhomia innata.⁵⁶¹

Gaston Vuillier també parla de l'aire de superioritat amb el qual els pescadors tracten els pagesos, i diu que els pescadors els tenen menyspreu. Margaret d'Este pren el que diuen pescadors i mallorquins per descriure el caràcter dels pagesos:

The town-dweller or fisherman of Iviza –generally of Spanish extration– is said to draw a Sharp distinction between himself and the peasants of the interior, whom he looks upon as semibarbarians. Their boats are a subject of merriment to him, and he makes a point of laughing heartily if he meets a party of country-folk afloat.

«At sea» says the fisherman, «I have no fear of the peasants –but ashore! They are worse than the Moors!».

With a character for being turbulent, hot-tempered, and ill-educated, the Ivicians presents a great contrast to the mild Majorcans. Murders are not infrequent among them, the almost invariable cause being a quarrel over cards or the jealousy of rival suitors.⁵⁶²

Joc i dones. És l'únic viatger, en aquest cas viatgera, que parla de l'afició al joc dels eivissencs. Encara que no tenim cap altra font que ho confirmi, el més probable és que fos veritat.⁵⁶³ No coneixem cap altra font que relacioni joc i assassinat, però, evidentment, no es pot descartar. En parlarem en les següents pàgines, però habitualment els relats dels viatgers relacionaven festeig i assassinats. En apartats anteriors ja havíem comentat la suposada afició a les armes dels eivissencs.

⁵⁶¹ Arxiduc Lluís Salvador D'ÀUSTRIA. *Les Balears. Descrites...* *Op. cit.*, p. 28.

⁵⁶² Margaret D'ESTE. *With a camera in Majorca*. *Op. cit.*, p. 128.

⁵⁶³ La gent més gran de l'illa sí que parla de l'afició al joc que hi havia en el passat, i dels problemes que això suposava. Encara que no diuen, o no hem trobat ningú que ens ho hagi dit, que s'arribés a l'assassinat per aquest motiu.

No tot el que es deia dels pagesos eivissencs era dolent, com hem vist i seguirem veient, ni tot era mentida. Per a un viatger que cercava allò diferent, curiós o interessant al lloc visitat era molt més atractiva la passió dels eivissencs a l'hora de venjar les ofenses –per tant, podien dedicar pàgines a explicar-la–, que no pas l'amabilitat amb la qual eren rebuts, més habitual a qualsevol lloc. Així i tot, alguns d'ells, potser tots, són conscients que els costums estan canviant i que, aviat, tot el que explicaven desapareixeria. Víctor Navarro, el llibre del qual era un estudi dels costums de l'illa, diu al començament:

Concretaré, pues, mi labor de las costumbres de aquella isla en cuanto tengan de particular, que no es mucho, pues van borrándose allí, como en todas partes, los relieves distintivos de cada pueblo ó comarca, provincia ó reyno. La facilidad y rapidez de las comunicaciones, el constante trasiego de personas y mercaderías, la multiplicidad y fuerza expansiva de las grandes industrias, nos va llevando al cosmopolitismo más prosaico, á la más monótona uniformidad; y es de creer que la descripción de costumbres actuales, resulte dentro de cincuenta años tan histórica como la de los germanos ó de los celtas.⁵⁶⁴

9.1.2. Costums d'un passat remot en el present

El més sorprenent d'Eivissa pels viatgers era trobar-se amb uns costums i tradicions, des del seu punt de vista, molt estranys. Potser cercant un ideal, potser cercant una explicació, es va recórrer a buscar-hi un origen en un passat llunyà. El primer passat possible va ser l'època àrab, amb el que això suposava de desprestigi, sota el seu prisma. Aquesta mirada ballava entre l'orientalisme, és a dir, la idealització, el menyspreu, no gaires vegades, i la condescendència. El segon passat, es va trobar a partir de les descobertes arqueològiques. En aquell moment, l'origen va retrocedir a l'època púnica, essent aquest un passat més respectable, ja que suposava una relació directa amb la civilització cartaginesa.

El costumisme tenia una llarga història tant a l'Estat espanyol com a la resta d'Europa. El segle XIX es va anar desenvolupant l'estil naturalista, que a finals de segle ja s'havia convertit en un dels més conreats. Tenia els seus adeptes tant en el món literari com en l'artístic, entre autors, artistes i públic. L'interès d'aquest corrent era

⁵⁶⁴ Víctor NAVARRO. *Costumbres en las Pithiusas*. Op. cit., p. 8.

representar el món quotidià, sobretot les formes de fer que estaven a punt de desaparèixer. Per tant, és normal l'interès que mostraven pels costums eivissencs gairebé tots els viatgers. A més a més, la descripció de costums que feien els viatgers, tal com estem veient, pren sentit des de dues vessants. La primera és que els viatgers, moltes vegades, utilitzaven la crítica dels costums d'altres pobles per situar els propis per sobre dels del poble visitat. És el que Todorov anomena *nacionalisme*.⁵⁶⁵ En ocasions, servien per tot el contrari: per comprovar els excelsos costums dels altres. Aquesta altra mirada seria la dels *exotistes*. Simplement, però, l'estudiar, amb més o menys profunditat, en el nostre cas els costums eivissencs, els servia per definir-se ells mateixos a partir de les diferències. La segona vessant és una crítica a la modernitat, que arrasa les diferències de cada poble uniformitzant tots els llocs on arriba. Això darrer és el que diu Víctor Navarro a la cita que hem reproduït a l'apartat anterior.

La reacció al caire homogeneïtzador que va prendre la modernitat va ser intentar atrapar els costums i formes de vida que estaven desapareixent. Tal com diu Régis Debray: «De nada se hacen tantas fotos o películas como de aquello que se sabe que está amenazado de desaparición: fauna, flora, tierra natal, viejos barrios, fondos submarinos. Con la ansiedad de los días contados, se agranda el furor documental».⁵⁶⁶ Aquesta afirmació serveix tant pel paisatge com pels costums. És veritat que a finals del segle XIX i principis del XX començava a aparèixer un moviment conservacionista del paisatge. Ho atesta, per exemple, la següent observació dels excursionistes catalans que van visitar l'illa l'any 1912:

En el trajecte de la capital a Sta. Eulària vegérem amb tristor que també allí van prenent peu la folia devastadora de certs propietaris a qui la cobdícia porta a fer irracionals tallades d'arbres i a desboscar les més formoses montanyes mercès a la indefensió en que als uns i a les altres deixen els nostres legisladors.⁵⁶⁷

Però, des de ja feia temps, encara que no a Eivissa, els costums canviaven a gran velocitat, tal com deia Víctor Navarro.⁵⁶⁸ Per tant, la literatura i l'art es van dedicar a

⁵⁶⁵ Tzvetan TODOROV. *Nosotros y los otros*. Op. cit.

⁵⁶⁶ Régis DEBRAY. *Vida y muerte de la imagen. Historia de la mirada en Occidente*. Madrid: Paidós, 2010, p. 25.

⁵⁶⁷ Pere RIUS I MATAS. Una excursió a les Illes Pitiuses. Op. cit., p. 233.

⁵⁶⁸ A Eivissa això ha passat durant la segona meitat del segle XX.

captar i representar un món que anava desapareixent. Seguint amb el text de Debray: «El arte, el paisaje, el campesino; cuando se han perdido es cuando se los descubre».⁵⁶⁹

Els costums eivissencs atreien tant els viatgers, que podem afirmar que la mirada a l'interior de l'illa va ser molt més suggestiva, en aquell moment, que no la del paisatge o el clima. Encara que de cara al turisme posterior la darrera fos més decisiva.

Els pagesos eivissencs tenien una estructura social, sense saber-ho, considerada bàrbara, salvatge: no vivien en comunitat. És a dir, les cases estaven espargides pel camp, però no hi havia nuclis de població a excepció del de Vila i, molt menys importants quant a nombre de població, el de Santa Eulària del Riu i el de Sant Antoni de Portmany. El visitant que més incideix en aquesta característica és Josep M. Quadrado:

En Ibiza la mantienen con otros muchos restos de barbarie el aislamiento del caserío y los inconvenientes de la soledad, opuestos á todo adelanto moral ó tangible y a la cultura de las almas igualmente que á la de las tierras⁵⁷⁰

Explica Tsvetan Todorov com des de la *Histoire naturelle* de Buffon, hi havia tota una sèrie de característiques que permetien definir qualsevol salvatge.⁵⁷¹ L'obra de Buffon va ser molt acceptada, sobretot a causa de la suposada autoritat científica de l'autor. Una de les característiques del salvatge era la de l'aïllament. La sociabilitat suposava l'existència de lleis, d'un ordre establert, de costums constants i d'hàbits fixos, a part de la capacitat de submissió. Recordem que havíem explicat com els il·lustrats havien intentat canviar aquesta característica de l'interior de l'illa. Quadrado insisteix en diferents ocasions que la manca de nuclis de població sumeix l'illa en el retard social, cultural i econòmic. Probablement, el menorquí coneixia els projectes dels il·lustrats a Eivissa, sabia el que s'havia invertit en l'intent de concentrar la població al voltant de parròquies, i per això lamentava encara més la continuïtat de la dispersió dels habitatges dels pagesos. Així i tot, aquesta forma de viure només va cridar la seva atenció, la resta dels viatgers es fixava en els casaments dispersos però no hi donaven més importància. Com ja hem comentat en altres capítols, l'aïllament tant geogràfic com social havia

⁵⁶⁹ Régis DEBRAY. *Vida y muerte de la imagen...* Op. cit., p. 161.

⁵⁷⁰ Josep M. QUADRADO. *Islas Baleares*. Op. cit., p. 1.299.

⁵⁷¹ Tsvetan TODOROV. *Nosotros y los otros*. Op. cit., p. 121-125.

permès mantenir costums mitjançant la transmissió de generació a generació, només amb petites variacions. L'evolució d'un segle a l'altre dels costums, evidentment, no era coneguda pels viatgers. Per tant, el sentiment era que res no havia canviat durant segles. Des del punt de vista dels viatgers, els pagesos eren tan hermètics que rebutjaven qualsevol canvi, inclús l'apropament d'un foraster. Un dels personatges de l'obra de Bordas i Estragués, Xumeu, el *verro* eivissenc, parlant amb D. Manuel, diu:

Que vostès dos me l'han presa
quan fugia ab la promesa,
segons es costum d'aquí,
y ó bè 'm donen la Lluisa
ó 's veurá'l que jo haig de fer,
ants que vinga un foraster
á trencar costums d'Ibiza.⁵⁷²

Probablement no era mentida el recel dels pagesos. Però potser estava justificat. L'augment de *forasters* a l'illa va suposar la pèrdua de molts dels costums, els quals es van adaptar als de la resta d'Europa. Va passar el que els visitants havien temut: va arribar la modernitat i a Eivissa s'hi va començar a trobar el mateix que a qualsevol altre lloc del món. Això sí, encara va tardar unes quantes dècades més del que podia semblar a primera vista. Navarro es queixava del tracte dient que per molts anys que una persona passés a l'illa: «Forastero será hasta que se muera».⁵⁷³ Tenia raó Vuillier quan deia: «Dans ce pays, où les étrangers débarquent rarement, il est difficile de pénétrer dans les mœurs et le cœur même des coutumes».⁵⁷⁴ Era veritat, arribaven pocs estrangers, però pels viatgers que pretenien, com diu Vuillier, «penetrar en els usos i costums de l'illa», la cosa no era tan senzilla. Un els pot explicar, però s'han d'acceptar sense jutjar. Els costums no es poden entendre, són costums perquè en algun moment es va acceptar socialment un ús determinat. S'estableixen unes normes que regeixen les formes de fer d'aquell poble o aquell altre. La raó no la sap ningú.

Ens sembla interessant el resum que fa Quadrado dels costums de l'illa:

⁵⁷² Ramon BORDAS I ESTRAGUÉS. *La pagesa d'Ibiza*. Op. cit., p. 77.

⁵⁷³ Víctor NAVARRO. *Costumbres en las Pithiusas*. Op. cit., p. 17.

⁵⁷⁴ Gaston VUILLIER. *Les îles oubliées...* Op. cit., p. 173.

Hay mucho de primitivo en las costumbres y diversiones de los ibicencos, en las cadencias de su danza que así se improvisa en los campos al aire libre y á la sombra como á la luz de la luna ó del candil en *hiladas* y *chacotas*, en el acompañamiento del flautín y del tamboril tan imprescindible para el canto como para el baile las castañuelas, en los prolijos romances de cosecha propia que recitan ó cantan los cancioneros del país alternando con los de antiguo repertorio, en la fraternidad con que toman parte los convecinos á la redonda en bodas, bautizos y entierros, en el torno de admisión de los galanes al cortejo, origen de celos, de rencores, de mortales duelos ó asechanzas entre la ardiente y mal sufrida juventud. Bravía sangre circula por las venas de la raza, y la baja estatura, los enjutos miembros, el trigueño color, los pequeños y negros ojos revelan morisca procedencia. Aumentan el peligro de los odios y venganzas y tientan á la violencia y al delito el uso de la navaja que asoma a la cintura y sobre todo el de las armas de fuego, sin cuyo disparo á granel no se concibe reunión ni festejo, ni más grato obsequio presentable á los pies de la belleza, serena e impasible en medio del súbito estallido.⁵⁷⁵

El costum considerat més primitiu, més allunyat del que eren les formes de fer civilitzades, va ser el festeig. A Eivissa, el festeig tenia unes normes molt estrictes que acomplien tots els pagesos. Solia ser dos o tres dies per setmana. Cada casa estipulava els dies, encara que, habitualment, solien ser dimarts, dijous i diumenge. El vespre en qüestió l'al·lota que festejava rebia tots els pretendents que arribessin. El festeig consistia en conversar amb la noia durant un temps que es dividia entre els visitants. Ella no podia fer més cas a un que a un altre fins que no decidís amb quin es volia comprometre. Ells anaven passant seguint l'ordre d'arribada. Si un d'ells es passava de temps els altres feien senyals d'impaciència. Les normes, gens senzilles, eren conegudes per tothom. Si un d'ells era ofès, la imprudència podia sortir molt cara, ja que es podia arribar a l'assassinat. Com deia Quadrado, el festeig era pou de gelosies i odis, de venjances i de duels. Era on els eivissencs mostraven la seva tendència a deixar-se portar per les passions.

L'Arxiduc, com qui no volia la cosa, explica quin és el defecte més característic de l'eivissenc: «una certa rauxa en el seu obrar, que sovint l'empeny a l'assassinat».⁵⁷⁶ I, tal com ho diu, sembla que no hi poden fer res, perquè són així.

⁵⁷⁵ Josep M. QUADRADO. *Islas Baleares. Op. cit.*, p. 1.299.

⁵⁷⁶ Arxiduc Lluís Salvador D'ÀUSTRIA. *Les Balears. Descries... Op. cit.*, p. 29.

Les dones [...] són també a Eivissa la causa més freqüent d'aquests crims. L'enamorat gelós ataca de nit per sorpresa al seu rival, li talla el coll i després intenta fugir a Àfrica per evitar el rigor de la llei.⁵⁷⁷

El pagès, segons molts autors, no pensava les coses, els gelosos actuaven de sobte, ferint o assassinant el seu rival. No en parla més, el text continua comentant els problemes de la justícia a Eivissa. El primer que va explicar com apareixien els problemes durant el festeig va ser Gaston Vuillier:

Lorsqu'un galant s'attarde trop auprès de la jeune fille et que celle-ci semble lui témoigner une préférence marquée, les autres appellent son attention soit en toussant, soit en manifestant des mouvements de impatience, jusqu'à ce qu'il cède la place.

Si le galant persiste, il n'est point rare que celui qui doit le remplacer ne lui fasse payer sa trop longue assiduité par un coup de pistolet ou de navaja au sortie de la veillée.⁵⁷⁸

Vuillier explica, també, que a vegades el festejador és arrancat del costat de la noia i conduït al mig de la sala, on la cosa acaba amb sang. No era tan habitual, diu, però es podien fer bàndols a favor d'un o altre contrincant. El motiu per un assassinat podia ser, simplement, que un dels festejadors estava un poc més de temps amb la noia, o que ella feia més cas a l'un que a l'altre. El problema era, segons Víctor Navarro, la curta edat dels joves –elles començaven a festejar als catorze anys i ells als setze–, i «la costumbre que tienen los payeses de ir armados».⁵⁷⁹ Les armes eren l'altre problema greu, ja que les utilitzaven per tot: al festeig, però també a les festes. Vuillier explica el ritual per les festes del patró de Santa Eulària:

Précédés de l'alcalde portant à la main un bâton de commandement, les hommes armés du tromblon marchent en rang, suivant un ordre déterminé, et, chaque fois qu'ils passent devant l'image vénérée, ils déchargent leur arme, en dirigeant le canon vers le sol.

L'excavation produite par ces décharges a été quelquefois si profonde qu'une personne eût pu s'y tenir cachée.

⁵⁷⁷ Ibid.

⁵⁷⁸ Gaston VUILLIER. *Les îles oubliées...* Op. cit., p. 214.

⁵⁷⁹ Víctor NAVARRO. *Costumbres en las Pithiusas.* Op. cit., p. 11.

Il n'était pas rare de voir l'arme, ainsi chargée jusqu'à le gueule et fortement bourrée, éclater dans leurs mains.⁵⁸⁰

Els viatgers pensaven que si l'ús de l'arma no estigués tan estès el problema dels assassinats i els ferits es resoldria. Als crims s'hi afegien els problemes que tenia la justícia per tal d'actuar. Sembla ser que era complicat trobar testimonis que declaraessin o persones que denunciessin. La llei de l'Estat i la dels pagesos era diferent.

Luego, levantando la cabeza, fijó sus ojos fríos y escrutadores en don Jaime. Habría que avisar al alcalde; habría que decir todo esto a la Guardia Civil.

Febrer hizo un gesto negativo. No; era un asunto de hombres, que debía ventilar él mismo.[...]

–Hace usted bien –dijo al poco rato el cachazudo payés.

Los forasteros pensaban de distinto modo; pero él se alegraba de que el señor dijese lo mismo que decía su pobre padre (que en santa gloria esté). En la isla todos pensaban igual: lo antiguo era lo cierto.⁵⁸¹

El fragment reproduït, extret de *Los muertos mandan*, ens serveix, a part de ser un exemple més sobre el que els viatgers creien que els pagesos pensaven dels forasters, i de com els eivissencs no recorrien a la justícia, per entendre la situació dels pagesos. A la novel·la, Pep, el pagès que havia comprat les terres i la casa a Jaume Febrer, és un pagès adinerat. Ha sortit fora de l'illa, a Mallorca. Per tant, és un pagès «modern». Quan diu a Febrer d'anar a avisar la Guàrdia Civil, ho fa perquè sap que això és el que farien els de ciutat. Pensa que és el que s'hauria de fer, encara que els pagesos, com ell o el seu pare, no tinguin massa clar per què, si sempre s'ha funcionat d'una manera, ara s'ha de canviar. Per això està més d'acord amb la decisió de Febrer, i això és el que pensa en el seu interior. Està convençut que aquesta és l'opció més correcta.⁵⁸²

Els pagesos no saben d'on venia tanta llei nova. Els seus avis, *güelos*, havien seguit sempre, i sempre per a ells era l'eternitat, aquelles maneres de fer. De sobte, els senyors de Vila volien que canviessin costums i tradicions. Ells ja tenien paràmetres per

⁵⁸⁰ Gaston VUILLIER. *Les îles oubliées...* Op. cit., p. 199.

⁵⁸¹ Vicente BLASCO IBÁÑEZ. *Los muertos mandan*. Op. cit., p. 414.

⁵⁸² No tornarem a repetir el que ja hem dit en un capítol anterior sobre l'ús de les armes de foc ni sobre l'uc a l'apartat *Eivissa, illa salvatge*. També hem comentat les làmines de Gaston Vuillier (fig. 276, 277).

jutjar quins actes eren reprimibles i quins no. Tenien mecanismes socials propis. La mirada dels viatgers era la dels il·lustrats. La de persones etnocèntriques que pensaven que tenien la raó de la seva part. L'objectiu era positiu: pretenien conèixer les particularitats dels pobles per establir allò universal. Però la realitat va ser que allà on anaven instauraven la seva manera de fer i pensar: la de la *modernitat*.

El fragment del text d'Escuder deixa clar com els viatgers emetien judicis de valor sense tenir en compte el parer dels pagesos, en aquest cas:

Tiene esta buena gente ibizenca una forma propia y característica de criminalidad, digna por todo extremo de mención, estudio, y si es posible de enmienda. [...] Gozan de mala fama los payeses, inmerecida por supuesto, porque son unos angelitos comparados con los berberiscos de otras comarcas. Los mallorquines hablan de ellos como de una raza salvaje y haragana. [...] Son los payeses buenos cristianos, generosos y hospitalarios; no conocen el robo y respetan al forastero ofreciéndole en el campo, casa, mesa y lecho, franca y leal acogida y trato cariñoso y servicial. Poseen un conjunto de cualidades que les enaltecen. ¿A qué se debe su terrible reputación? A una costumbre originalísima que el uso sostiene hondamente arraigada, me refiero á los cortejos, forma de la selección sexual femenina, única en su género que disfruta el bello sexo de la payesía y nadie más. La gente aquí vive diseminada por el campo en alquerías aisladas á usanza moruna.⁵⁸³

La primera frase ho deixa clar, s'ha d'estudiar el costum però s'ha de corregir. Segons l'autor hi havia salvatges encara pitjors que els eivissencs, però no sabem si els «berberiscos de otras comarcas» eren de l'Estat espanyol o si es refereix a altres països del nord d'Àfrica. Malgrat tot, els eivissencs eren salvatges. El text d'Escuder el coneixia Navarro quan va escriure el llibre sobre els costums eivissencs. Encara que en moltes coses estan d'acord, n'hi ha d'altres, com el de l'hospitalitat dels eivissencs, en què no coincideixen. L'autor pensa que els eivissencs tenen moltes virtuts, però l'únic problema és el festeig i, també, la dispersió de les cases, cosa que, diu, és usança moruna. Però no dubta que el problema més greu del festeig és la selecció sexual femenina, és a dir, que escullin les dones.⁵⁸⁴ Li sembla tan malament que fa tota una dissertació burlesca al voltant del feminisme i les pageses.⁵⁸⁵ Quan parla dels ucs, els

⁵⁸³ José M. ESCUDER. *Plus Ultra. Op. cit.*, p. 34-35.

⁵⁸⁴ Això no és del tot veritat: les dones, i no totes, podien opinar, però la paraula final la tenien els pares. El relat respecte al festeig de *La pagesa d'Ibiza* podria ser real perfectament, és a dir, el pare emparaula una boda en el cas de l'obra amb el nuvi, però també podria ser amb els pares d'ell.

⁵⁸⁵ «Hé aquí las consecuencias prácticas de la elección del hombre por la mujer. Casi todas las escritoras femeninas han reclamado este sacratísimo derecho de elegir al hombre que les guste; sus versos y doloras

descriu com «relinchos», i, per tant, d'alguna forma compara els joves pagesos amb animals. Potser Escuder és un cas exagerat però ens sembla un bon exemple del que pensaven molts viatgers: la forma de festeig eivissenc no tenia cap raó de ser, i més encara amb totes les conseqüències que comportava.

Els viatgers anglesos, més amunt hem parlat de Margaret d'Este, també es van deixar sorprendre per aquesta forma de fer. Qui més interès hi va posar va ser J. E. Crawford Flitch, el qual, segons diu, com Gaston Vuillier, va assistir a una vetla on una al·lota festejava. Comença parlant amb un guàrdia civil, ja que pensa que no deu tenir gaire feina al camp eivissenc, cosa a la qual respon el guàrdia que poca cosa si no fos pels festejos. Quan comencen a arribar els nois, Crawford diu: «Now I began to understand why the *guardia civil* had some occupation after all, for courtship in Ibiza is a delicate and dangerous negotiation».⁵⁸⁶ Així com va passant la nit, va notant com l'ambient s'enrareix fins que un dels nois fa alguna cosa, no sap quina, que no agrada als altres i un d'ells el treu del costat de la noia, com també havia vist Gaston Vuillier. La noia intercedeix i la cosa no va a pitjor, però «there was thunder in the air, and the remainder of the evening passed uneasily».⁵⁸⁷ Finalment, la nit va passar, tothom va començar a marxar puig avall fins la mar i allí:

Something shone in the moonlight, a cry went up sharper than any that had gone before, and one of the group staggered away a few places with his hand over his face. When he put his hand down, I saw that his cheek was black with blood. [...] The air was sultry. The scent of the sea mixed with sickly perfumes from the land. The earth seemed to be breathing warmly and pantingly. The shore was thick with dried seaweed, which silenced the footsteps of the retreating figures. [...] A soft rain began to fall.⁵⁸⁸

están plagados de apóstrofes y quejas contra la tiranía masculina; honda melancolía acomete á estas poetisas al ver la esclavitud de su sexo, sumido en tal ignorancia, que se resigna fácilmente á prescindir del libre albedrío de su corazón: las payesas no han realizado el ideal entero del amor libre tan ensalzado por las heroínas del pensamiento enajenado, y todavía no llevan los calzones, aunque sí el sombrero, pero en la práctica tienen reglamentada la elección, y muchas de ellas pueden envanecerse de haber muerto por sus pedazos á varios hombres, de tener otros en el hospital y bastantes en presidio. Pero ¡ah! como diría cualquier Safo, no todo es caballería andante ni aún en los rescoldos clásicos de la payesía; esa viril virgen ibizenca, cuando dá su negra y fornida mano al ídolo de sus entrañas, sale del ara nupcial para empuñar la corva esteva, el pesado azadón y gobernar un par de mulas, mientras el marido de sus entretelas fuma su pestilente tabaco en enmohecida pipa á la sombra plácida de corpulenta higuera: ¡con que amargura oirá la casada el rasgear de la guitarra, los relinchos nocturnos de la juventud en celo y la algarabía de tiros que interrumpen su fatigoso sueño!». José M. ESCUDER. *Plus Ultra. Op. cit.*, p. 36-37.

⁵⁸⁶ J. E. CRAWFORD FLITCH. *Mediterranean moods...* *Op. cit.*, p. 176.

⁵⁸⁷ *Ibid.*, p. 177.

⁵⁸⁸ *Ibid.*, p. 179.

Les escenes, probablement poetitzades, cridaven molt l'atenció dels lectors. Les descrivien de tal forma que semblava que totes les nits de festeig, a totes les cases de l'illa, passaven coses similars.

Les imatges plàstiques del festeig amb les quals comptem són molt més amables. Potser no tan dramàtiques, ja que no comporten cap judici de valor per part de l'autor. Les primeres són de l'Arxiduc, el qual no mostra una escena de festeig pròpiament sinó dues làmines diferents. Una (fig. 258), on representa un home amb el vestit típic eivissenc i, l'altra (fig. 259), una dona. Però cap d'ells està tot sol. L'home està acompanyat de dos personatges. El personatge principal, espantat o paralytitzat, està llegint una carta. Els tres fumen pipa. Un dels acompanyants està pendent de la lectura; l'altre, assegut, li dona l'esquena, com no volent saber que diu la carta. L'Arxiduc no explica l'escena, només qui van ser els models per dibuixar-la. En canvi, la litografia de la dona és, aparentment, més clara. L'autor tampoc explica el contingut de l'escena. La noia, al·lota, també apareix acompanyada. Ella i una dona suposadament major estan a l'interior d'una sala, al costat d'una finestra, per on apareix un home. La noia jove està d'esquena, amb els braços creuats i la mirada baixa. La dona major, amb una mena de crossa i el dit en alt, sembla engegar el jove de la finestra. Des del nostre punt de vista l'escena pot representar dues coses: o un *finestrer* (l'enamorat de l'al·lota ha anat a passar una estona amb ella d'amagat de la família), o una *fuita* (l'enamorat anava a buscar l'al·lota per endur-se-la a una altra casa i forçar el casament). A sobre d'un cantó d'una taula de l'escena hi apareixen una Bíblia i un rosari, com si l'autor volgués donar a entendre que en aquesta ocasió la moral cristiana s'ha imposat a la passió i als sentiments. Recordem el text de *La pagesa d'Ibiza* on Biel fa prometre a Jordi que, per molt enamorat estigui de Lluïsa, encara que s'hi vulgui casar, no la farà fugir.⁵⁸⁹ Si el festeig no l'entenien, els viatgers, la fuita o robament encara era més mal vist.

BIEL Aquí al camp s'estila,
dos que festejan y's volen,
sens dí a ningú, Ave María,
una nit desapareixen
y l'endemá... á casar cridan:
d'axó 'n dihém ferlas fugir:
robarlas, vostès ne diuhen.

MANUEL ¿Y aquí s' casa axis tothom?

⁵⁸⁹ Vegeu la nota 384.

XUMEU ¿Y donchs?
MARGAR Sí, 'ls més.
MANUEL No s'esplica:
 no habenthi obstáculos en contra,
 y sent l'un de l'altre digne,
 que vulgan lográ' fi noble,
 de medis dolents servintse;
 ni 's compren que 'ls dos axí obrin,
 ni que 'ls pares hi convingan.
 ¿Y si 'l jóve l'endemá
 no 's volgués casar?...
MARGAR No ho diga:
 no ha succehit may.⁵⁹⁰

Els viatgers i visitants no entenien com aquest costum era acceptat per cristians. Probablement els símbols religiosos de la làmina de l'Arxiduc tenen a veure amb això. La dona fa marxar l'al·lot perquè és una bona cristiana.

L'obra de Bordas i Estragués introdueix un altre element poc estudiat a l'illa: el llenguatge de les flors.⁵⁹¹ A la setena escena del primer acte, la mare de Lluïsa, Margarida, s'escandalitza perquè se suposa que Xumeu, el pretendent de la seva filla, vol donar un ramell de flors a la sortida de missa a una altra noia. Lluïsa no en fa cas perquè ella no estima Xumeu. A l'escena onze Jordi li ofereix un ram, ella el mira però no el pren, i ell li diu: «¡Un ram... diu tant!...». Ella contesta: «Massa».⁵⁹² Al llarg de l'obra les flors apareixen en diverses ocasions, denotant la importància que tenia tant oferir el ram com prendre'l a l'hora de donar un compromís per acceptat. Les flors potser tenien més significats. A l'annex d'imatges hi ha diferents fotografies i targetes postals en què podem observar com les noies porten flors als capells (fig. 283, 291, 294, 317). M. Lena Mateu Prats va publicar recentment una imatge realitzada per Narcís Puget com a etiqueta d'un licor eivissenc, Frigola, a la qual podem veure una parella: ell ofereix a la noia un ram de flors i ella, a més a més, en porta un altre, com el de les fotografies, al capell.⁵⁹³

⁵⁹⁰ Ramon BORDAS I ESTRAGUÉS. *La pagesa d'Ibiza. Op. cit.*, p. 26.

⁵⁹¹ Només, que nosaltres coneguem, ho ha fet M. Lena Mateu Prats, historiadora especialitzada en els vestits i les joies eivissenques.

⁵⁹² Ramon BORDAS I ESTRAGUÉS. *La pagesa d'Ibiza. Op. cit.*, p. 21.

⁵⁹³ M. Lena MATEU PRATS. El llenguatge de les flors i la pólvora en el context del festeig pagès a Eivissa. Paral·lels a Catalunya. En: *El Pitiús*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 2011, p. 143.

Etiqueta d'ampolla. Il·lustració de Narcís Puget. 1906.

Hi havia un personatge que els viatgers descrivien relacionant-lo amb el festeig i que també els cridava l'atenció, encara que no tots el van conèixer: el *verro*. És un noi, més o menys jove, normalment solter, amb un sentit de l'orgull extremament exagerat. Apareix a les dues narracions literàries, a l'obra de teatre de Bordas i Estragués i a la novel·la de Blasco Ibáñez. El personatge de la primera és Xumeu, al qual ja ens hem referit anteriorment. És un vidu que torna a festejar i vol casar-se amb la protagonista, Lluïsa. Al llarg de l'obra queda clar que per casar-se amb ella la vol robar, encara que els pares estan d'acord amb el casament, i que qualsevol ofensa, per mínima que sigui, la venjarà. Per l'escriptor català és el prototip de salvatge. El *verro* de *Los muertos mandan* també festeja amb la protagonista, Margarida. És l'heroi del poble. Ferrer i fabricant d'armes.

¡Un verro!... Jaime quedó pensativo unos instantes, coordinando sus recuerdos sobre las costumbres de la isla. Un gesto expresivo del *Capellanet* ayudó a su memoria. Un *verro* es un hombre cuyo valor no necesita probarse, pues tiene pudriendo bajo tierra uno o varios ejemplos de la dureza de su mano o de lo certero de su puntería.⁵⁹⁴

⁵⁹⁴ Vicente BLASCO IBÁÑEZ. *Los muertos mandan*. Op. cit., p. 361.

L'Arxiduc no parla dels verros però sí que diu que els eivissencs, com tots els espanyols, són orgullosos. En aquest sentit comenta que, un dia, un guia ofès va arribar a dir-li: «Per molt pobre que sigui, em tenc per tan persona com vostè!». ⁵⁹⁵ Podem imaginar que a l'Arxiduc no li devia caure massa bé, la sortida del pagès, però es va mostrar condescendent. Diu que li va fer molta gràcia, així que va comprar un pollastre per compartir-lo amb ell.

El camp eivissenc era una mena de caixa misteriosa on pocs costums eren semblants als d'altres llocs. L'afició a les armes i els ucs omplien de sons les nits fosques i solitàries dels camins. A més a més, un altre estrany costum dels pagesos torbava l'ànim dels viatgers: pels camins de l'illa, a partir d'una determinada hora, quan es trobaven dues persones no es saludaven.

Era costumbre antiquísima en Ibiza no saludarse en campo raso apenas cerraba la noche. En los caminos se cruzaban las sombras sin una palabra, evitando el encuentro para no rozarse ni conocerse. Cada cual iba a su negocio: a ver a la novia, a buscar el médico, a matar a un contrario en el otro extremo de la isla, para regresar corriendo y poder decir que a la misma hora estaba con los amigos. Todo el que caminaba durante la noche tenía sus razones para pasar inadvertido. Las sombras temían a las sombras. Un *bòna nit!* o una petición de lumbré para el cigarro podían recibir como contestación un pistoletazo. ⁵⁹⁶

Vuillier explica que quan arribava la nit la gent canviava el to de la veu, com si estiguessin al carnaval, i que era costum no saludar-se pels camins de l'illa. La qüestió era no deixar-se reconèixer per l'altre. Els pagesos mai no sabien res. Coneixien bé els camins, no era fàcil trobar ningú durant la nit. Els costums semblaven estar dissenyats per cercar i justificar els crims. L'amor en aquesta illa semblava estar tacat de sang. L'única possible explicació a tot això la guardava la terra i la història.

Malgrat el festeig, amb tot el que comportava: armes de foc, fuita, uc, etc., els viatgers solien mostrar-se condescendents. Hi ha altres comentaris que defensen que els eivissencs eren hospitalaris, generosos, amables, etc, però no tothom hi estava d'acord. Mary Stuart Boyd és molt il·lustrativa:

⁵⁹⁵ Arxiduc Lluís Salvador d'ÀUSTRIA. *Les Balears. Descrites...* Op. cit., p. 29.

⁵⁹⁶ Vicente BLASCO IBÁÑEZ. *Los muertos mandan.* Op. cit., p. 380.

The admirers of a marriageable girl wait for her outside the church door on Sunday. When she leave Mass the one who has the premier claim attaches himself to her, and trots beside her for the first portion of the homeward journey, then at a fixed point or within a stated time-limit he gives place to the second, and so on until the number is exhausted. If any man seeks to exceed his allotted space, or in any other way tries to transgress the unwritten law, pistols may flare and knives are apt to spring! A part from this the people of Iviza are peaceful, and on all points moral and virtuous.⁵⁹⁷

Per tant, a part d'aquesta propensió al crim per amor, o, més ben dit, per gelosia, els pagesos tenien moltes virtuts.

Altres costums van cridar l'atenció d'un o altre viatger. L'Arxiduc deixa una imatge tant literària com plàstica de la migdiada. L'explica estant a la ciutat. Diu que entre la una i les dues els carrers de la Marina es buiden, hi regna el silenci, la gent dina i, a continuació, fa la migdiada. Els que poden a casa seva, altres directament al carrer, cercant una ombra, col·locant-se el capell sobre la cara i el braç sota el cap. La xilografia (fig. 262) mostra un personatge dormint al terra, un altre també a terra però assegut i un altre dret estirant-se. Al comentari de les làmines explica per què li crida l'atenció:

Aquí veim alguns dels homes que, ben sovint per dotzenes, descansen prop del port i es lliuren tranquil·lament al més profund son. A vegades, en despertar-se, quan els moviments són encara suavitzats per una certa indolència, adopten les mes belles postures. He de confessar que m'agraden aquestes escenes pintoresques i sense artifici, tan pròpies de tots els països meridionals; perquè sempre em donen la sensació que són el resultat i el fruit d'una manera assenyada d'entendre la vida.⁵⁹⁸

Hem d'entendre el comentari, com la reflexió d'una persona que visita un lloc que ell considera *endarrerit* des del punt de vista cultural, econòmic, industrial, etc., però que, per això mateix, perquè la mà de la industrialització no ha passat per allí, encara conserva l'encant de les cultures que no han perdut el contacte amb la naturalesa. Ni l'artifici no n'ha amanerat els costums.

Potser és Vuillier el que s'entreté més a explicar costums diferents del del festeig. Ens explica que a la ciutat d'Eivissa hi havia dies dedicats a donar almoina o que alguns nens fumaven des de ben petits, explica com es fa la salsa de Nadal, el plat

⁵⁹⁷ Mary STUART BOYD. *The fortunate isles*. Op. cit., p. 304.

⁵⁹⁸ Arxiduc Lluís Salvador d'ÀUSTRIA. *Les Balears. Descrites...* Op. cit., p. 382.

típic per les festes nadalenques a l'illa o, ens parla de diferents supersticions. L'artista francès té la sensació que qualsevol cosa pot passar pels carrers d'Eivissa:

Des spectacles nouveaux se présentaient sans cesse à mes yeux dans ce quartier populeux de la Marine. Souvent, dans la journée et le soir même, j'ai vu, en pleine rue, tuer les cochons, les flamber, les découper, en faire des boudins et autres charcuteries. La rue appartient à tout le monde, chacun s'installe et exerce son industrie sans s'inquiéter des passants.⁵⁹⁹

A la introducció biogràfica de Vuillier parlàvem del seu interès pels estudis etnogràfics. L'etnografia deu molt als viatgers del segle XIX. Diu Manuel Delgado: «va quedar prou clar que si l'antropologia acadèmica s'inaugura a la segona meitat del segle XIX de la mà de Tylor, Morgan, Frazer, etc., l'etnografia difícilment podria prendre aquests patriarques de la disciplina com antecedents, car aquella va ser essencialment una antropologia de gabinet. Van ser els llibres de viatges i fins i tot els d'aventures en els que apareixia més detectable l'ànim i el tipus d'avatars i reflexions que propicia l'estranyament del viatger o l'aventurer».⁶⁰⁰ En aquest sentit hem de dir que els viatgers que estem estudiant, uns més que altres, han estat els iniciadors de l'antropologia a les illes Balears. Sobretot a Eivissa, ells abans que ningú recullen costums, tradicions i usos que, en alguns casos, han desaparegut fa temps. En el cas de Vuillier, no només explica el que es va trobant pels carrers de la ciutat i pel camp amb la paraula sinó, i potser són més interessants, amb els dibuixos. Si observem les figures 268, 269 i 270 veurem diferents moments d'una matança del porc i de l'elaboració d'embotits. Són les primeres imatges, que nosaltres coneguem, de la fabricació de sobrassada i botifarra a Eivissa. Una tradició que s'ha perdut a la ciutat i als pobles –no són escenes que puguem trobar a cap carrer–, però que es manté a les cases del camp. L'explicació de l'artista francès conté un poc de curiositat, un poc d'admiració i un poc de fàstic.

J'avais assez de son étrange musique, de ses réjouissances, de sa charcuterie, et je quittai l'endroit tandis qu'il continuait à jeter aux sombres échos sa sauvage élegie.⁶⁰¹

⁵⁹⁹ Gaston VUILLIER. *Les îles oubliées... Op. cit.*, p. 188.

⁶⁰⁰ http://manueldelgadoruiz.blogspot.com.es/2012/10/introduccio-lantropologia-social-classe_19.html.

⁶⁰¹ Gaston VUILLIER. *Voyage aux Îles Baléares. A Tour du Monde*. París: Hachette, 1890, n. 59.

Després de descriure l'espectacle al qual assisteix des del carrer, no desaprofita l'ocasió per introduir el qualificatiu de *salvatge*, en aquest cas per una cançó que cantava algun dels matancers.

Ens hem d'aturar ara en un dels usos de la ciutat que, com el festeig al camp, va cridar l'atenció de tots els visitants: la forma com es distribuïa l'aigua a les cases de Dalt Vila, la ciutat emmurallada, des de la font, de la qual ja hem parlat, de la Marina. És a dir, dels aiguaders. Aquests personatges formaven part del paisatge de la ciutat. Així, Margaret d'Este, la qual inclou una fotografia d'un ase amb les gerres d'aigua (fig. 285), explica del camí de Dalt Vila: «Purveyors of drinking water were going from house to house with donkey-carts laden with earthenware jars; scores of cats feasted on remnants of fish in the gutter, and the melancholy Ivizan hound roamed his native alleys like some canine shade in search of the happy hunting grounds».⁶⁰² Per tant, tot un seguit d'animals formaven part de la vida de la ciutat, entre ells els rucs dels aiguaders. Quan parlàvem de la font ja ens hem referit a aquests personatges. Pels que no coneixien la ciutat d'Eivissa aquell era un espectacle d'allò més interessant. Veure la munió d'homes, dones i muls pujant la barda cap al portal de les Taules, carregats de gerres d'aigua, cansats però sense perdre l'ànim, era molt pintoresc. Pel que explica Vuillier, des de ben aviat, els aiguaders es van acostumar a ser centre d'atenció dels viatgers:

Cet aguador, que j'avais fini par connaître, s'arrêtait volontiers pour causer avec moi et il me parut même très flatté un jour lorsque je lui demandai de poser pour son portrait. Un étranger, me dit-il, était venu à Ibiza et l'avait dessiné en même temps que son âne, sans les faire arrêter, tandis qu'ils gravissaient une rue escarpée. Ce *señor*, ajouta-t-il, avait une petite Machine dans laquelle un esprit diabolique devait certainement passer, car il n'est point au pouvoir des hommes seuls de faire des choses aussi extraordinaires.⁶⁰³

L'aiguader del qual parla ha de ser el de la figura 267. El representa amb el pas segur, mirant directament a l'espectador, acompanyat de l'ase carregat d'aigua. Quan va arribar Vuillier els eivissencs encara no estaven acostumats a veure càmeres fotogràfiques. Potser l'aiguader de Vuillier és el mateix que s'havia topat l'Arxiduc, ja

⁶⁰² Margaret D'ESTE. *With a camera in Majorca*. Op. cit., p. 126.

⁶⁰³ Gaston VUILLIER. *Les îles oubliées...* Op. cit., p. 183.

que els diaris eivissencs d'uns anys abans anunciaven que estava realitzant fotografies per Eivissa.⁶⁰⁴ O també podria ser Bertazioli.⁶⁰⁵ L'Arxiduc va explicar l'estranyesa del pagesos davant dels seus dibuixos, no només estranyesa sinó por:

Ben sovent vaig veure'm obligat a tranquil·litzar persones de la pagesia, perquè creien que els meus dibuixos i notes podien amagar fosques intencions malignes per a l'illa. Una dona va dir-me: No sols som pobres i desgraciats, puix que ja fa dos anys que no tenim oli i hem de pagar contribucions molt altes, sinó que ara ens cau damunt tot això. Déu sap què ens duran aquestes apuntacions.⁶⁰⁶

L'aiguader de Vuillier, però, estava interessat en allò que realitzava l'estranger. Explicava el francès que el que li havia cridat l'atenció d'aquell personatge en concret era com parlava a l'animal. L'home havia fet tot un discurs, que Vuillier no va poder sentir, mentre el ruc semblava voler respondre. Així, pensa Vuillier que és com haver retrocedit al temps de la Ilíada, quan els herois parlaven als cavalls amb discursos tendres o patètics. Per tant, una escena més que fa retrocedir en el temps, però, a més a més, als temps dels orígens de la civilització europea. Els aiguaders ja fa temps que no formen part de la vida de la ciutat, encara que en aquella època i fins a la segona meitat del segle XX, no només era habitual veure'ls pujar Dalt Vila, sinó que va ser una de les imatges més cercades pels viatgers.

La mirada als costums de l'illa a principis de la segona dècada del segle XX comença a canviar. El 1914 el Centre Excursionista de Catalunya publica al seu butlletí, com ja hem vist en diferents ocasions, les impressions de l'excursió realitzada el 1912 per Pere Rius i Matas, l'escriptor, i Jeroni Castelló, el fotògraf. Diuen això dels eivissencs:

Amb freqüència es diu d'Iviça que és terra de crims i venjances, d'endarreriment moral i material; però això no és cert: és llegenda intencionada. L'ibicenc és noble, culte, treballador, hospitalari i caritatiu. Els crims, que sempre foren passionals, han desaparegut del camp per a no tornar-hi, car en les poblacions a penes s'hi observaren.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ Consulteu la p. 146, on hem transcrit la notícia del periòdic.

⁶⁰⁵ Consulteu la p. 146, on hem transcrit la notícia del periòdic.

⁶⁰⁶ Joan MARI CARDONA. *Els camins i les imatges de l'Arxiduc...* Op. cit., p. 25.

⁶⁰⁷ Pere RIUS I MATAS. Una excursió a les Illes Pitiuses. Op. cit., p. 236.

Però s'ha de reconèixer que en matèries de costums es van seguir escrivint els mateixos tòpics durant dècades. L'any 1927 Frederick Chamberlain va publicar *The Balearic and their people* on explicava que els mallorquins seguien dient que els eivissencs eren més salvatges que ningú i que, tant de dia com de nit, era perillós aventurar-se per l'illa. Així i tot, ell afirma que és injust dir això, perquè va trobar els eivissencs «hospitable, kindly, orderly, friendly, charming».⁶⁰⁸ L'any següent, un article del National Geographic afirmava que els amors ja no es relacionaven amb els tirs, però que quedava un romanent dels vells esperits en un costum anomenat «stealing the sweetheart», és a dir, la fuga. Hem de tenir en compte que pels viatgers era molt més atractiu pensar a conèixer llocs amb costums ancorats en un passat desconegut que no viatjar a llocs on aquests costums haguessin desaparegut. Per tant, trobarem que els missatges dels primers viatgers que van arribar a l'illa es van repetint, amb alguna transformació, fins gairebé a finals del tercer quart del segle XX.

9.2. Al voltant de la música

En aquest apartat analitzarem la mirada dels viatgers a la música, al cant, als vestits i al ball eivissenc. El conjunt de música, ball i vestits anaven relacionats amb els dies de festa. Podia ser festa religiosa o popular.

Diu l'Arxiduc que la música acompanya moltes vetlades al camp eivissenc. Segons l'autor, és una forma de manifestar l'alegria dels pagesos. Sense excuses, treuen un tambor i algun jove el colpeja amb força mentre improvisa alguna cançó amorosa, monòtona i melancòlica. L'Arxiduc, inclús, tradueix una de les cançons popular eivissenques a l'alemany:

Com voleu, germans, que canti si el cor meu va tribulat?
A goig de tenir alegria, sa tristor m'ha carregat.
Si no som es que solia en tenc fonament sobrat.
Jo me trob un al·lot jove que encara no m'he casat.

⁶⁰⁸ Frederick CHAMBERLAIN. *The Balearic and their people*. London: John Lane the Bodley Head LTD, 1927, p. 242.

La causa de no casar-me ha set que no he encontrat
ninguna al·lota conforme ni que tengués pietat.⁶⁰⁹

La mateixa cançó la va reproduir Víctor Navarro, el qual abans de copiar aquesta i una altra cançó, explica que encara que Eivissa no té literatura, no passa el mateix amb la poesia popular, encara que es troba en decadència. Així i tot, «existen bardos payeses que componen coplas para cantarlas en las fiestas de familia, y aunque por lo general carecen de interés, hay algunas que podemos llamar clásicas, que merecen ser reproducidas».⁶¹⁰ Mentre que l'Arxiduc i Vuillier descriuen la melodia de la flauta com a dolça, encara que el cant pugui ser estrident i tot conjugui amb el vigor del tambor, Navarro, explicant la música de la flauta i el tambor, sentència: «Los dos primeros forman un desapacible ruido, que no es posible llamar armonía, de marcadísimo caracter árabe. Notas muy agudas y desagradables, ritmo sencillo y sin variantes, vibración ronca y destemplada del parche, herido por un solo palillo que maneja el mismo tambor».⁶¹¹ Segons el valencià els eivissencs no tenien melodia pròpia, i va arribar a la conclusió que no els agradava la música. En canvi, l'Arxiduc evoca els records de l'illa dient:

Quantes vegades he escoltat en la calor de la migdiada, quan els pagesos descansaven davall d'un arbre, el renou sonor de les castanyetes i el so dolç de la flauta; i sempre que sentia aquests sons en la llunyania despertaven en mi una imatge de pau i de reposada alegria.⁶¹²

Navarro només veia el caràcter primitiu de la música, l'Arxiduc el pastoral. La música tradicional, en general, no només l'eivissenca, sol presentar dosis molt altes d'improvisació, encara que moltes cançons es transmetien, oralment, de generació en generació. Els músics populars, tant els que composaven com els que interpretaven, no tenien formació ni coneixements teòrics de música. Les melodies i els ritmes solien ser semblants d'una cançó a una altra, evidentment d'estil arcaic. Hem de tenir en compte, però, que la improvisació ajudava a renovar el repertori, tant amb noves lletres com amb la introducció de nous estils. La música popular estava molt associada a l'entreteniment.

⁶⁰⁹ Arxiduc Lluís Salvador d'ÀUSTRIA. *Les Balears. Descrites... Op. cit.*, p. 47.

⁶¹⁰ Víctor NAVARRO. *Costumbres en las Pithiusas. Op. cit.*, p. 37.

⁶¹¹ *Ibíd.*, p. 45.

⁶¹² Arxiduc Lluís Salvador d'ÀUSTRIA. *Les Balears. Descrites... Op. cit.*, p. 50.

Gaston Vuillier diferencia entre els dos tipus de música apuntats. La música religiosa, diu, és semblant a la de Mallorca i Menorca; en canvi, la popular no mostra cap altra influència després de la dels àrabs. A l'església de Sant Antoni va tenir l'oportunitat d'escoltar caramelles de Nadal. Música religiosa cantada davant l'altar la nit de Nadal per una colla d'homes.

On prélude: pauvre musique bien naïve, musique des peuples pasteurs qu'une étoile guida aux premiers âges du christianisme, je vous retrouve telle que je vous ai rêvée, dans toute la naïveté de votre foi! Ces chants légendaires sont accompagnés par un *flautin*, flûte assez longue, par un *tambó*, tambourin, et par un instrument de métal qui ressemble au triangle.

Les chants religieux, les chants d'amour, les premiers avec la fraîcheur d'une aube nouvelle, les autres que j'entendrai ensuite, tristes, farouches, sanglotés presque, répondent bien au caractère de cette population aux croyances naïves, aux passions violentes.⁶¹³

La música religiosa és captada com a espiritual. El feia retrocedir a temps passats, als del primer cristianisme, diu ell, però era un anar endarrere per tornar a començar amb l'esperit fresc i renovat. El cant de les caramelles el va trobar molt original. En canvi, els cants d'amor li van semblar tristos, ferotges gairebé, com un plor. Reflex de la societat que els creava. Els *cantadors*, nom amb què es coneixien homes i dones que cantaven els vells romanços o noves composicions improvisades, *salmòdies* els diu Vuillier, ja que la melodia és molt repetitiva, canten d'una forma estranya, monòtona i lúgubre.

Podríem dir que les cançons populars eren una forma de fer poesia. L'Arxiduc, quan transcriu la lletra de la cançó més amunt apuntada, diu que ho fa perquè el lector es faci una idea de la forma de versificar eivissenca. Ho deia, també, Navarro quan anomena *bardos* als cantadors. Diu Fernández Álvarez: «Toda poesía primitiva era cantada, haciéndose, por tanto, inseparables durante mucho tiempo música y poesía, y ayudándose mutuamente en su evolución y perfeccionamiento hasta el momento en el que ya bien precisadas las formas de cada una de estas dos artes, pudieron separarse, expresando cada cual, libremente, los sentimientos humanos».⁶¹⁴ Per tant, música i poesia, en determinades societats, van de la mà.

⁶¹³ Gaston VUILLIER. *Les îles oubliées...* Op. cit., p. 196.

⁶¹⁴ Oscar FERNÁNDEZ ÁLVAREZ. *Notas de música popular*, consultable a: <http://www.funjdiaz.net/folklore/07ficha.php?ID=1130>.

Tant l'Arxiduc com Vuillier van representar un cantador (fig. 261 i 272, respectivament). Els dos en la mateixa posició: assegut a una cadira, amb el tambor sobre un genoll, un colze sobre el tambor, mentre la mà del mateix braç, subjectant un mocador, aguanta el cap del músic. Amb l'altra mà va tocant el tambor. Un dels personatges de la novel·la *Los muertos mandan* és un d'aquests cantadors, el *Cantó* l'anomena Blasco Ibáñez.

Junto con estos rumores llegó a oídos de Jaime un débil tamborileo y una voz de hombre que entonaba un romance ibicenco. Deteníase de cuando en cuando como indeciso, repitiendo los mismos versos tenazmente, hasta que lograba pasar a otros nuevos, lanzando al final de cada estrofa, según costumbre del país un cloqueo extraño, semejante al graznido del pavo real, un gorgorito rudo y estridente como el que acompaña a los cantos de los árabes.

Cuando Febrer estuvo en la cumbre vio al músico sentado en una piedra detrás de la torre y contemplando el mar.⁶¹⁵

Independentment de les valoracions de la música, fixem-nos com l'autor retrata un artista cercant inspiració, mentre va component la lletra: en solitud i davant del paisatge.

Així i tot, no podem ignorar que les cançons eivissenques segons els viatgers tenien molt de la cultura musulmana. El primitivisme que traspuava els conduïa directament mil anys enrere o encara més lluny.

The song was different from any that I had heard before. It came more closely to the bare monotone than the music which Spain has borrowed from the Moors. It was less passionate and less melancholy. It had just a tremor of laughter in it, a laughter that was not altogether wholesome, something between a sob and a sneer. But the most remarkable feature of it was a meaningless refrain at the end of every couplet, the use of which, I suppose, was to give the singer pause to improvise the next lines. It is possible to write the syllables yug-yug-yug-yug –and they should be extended over half a dozen lines or so– but it is impossible to convey any idea of their strange hiccoughing intonation. Whether this incantation is also an inheritance from the Moors, or whether from one of the more ancient eastern peoples who have inhabited Ibiza.⁶¹⁶

Ens tornem a trobar davant d'una estranya manifestació del poble eivissenc, segons diferents autors. En aquest cas, Crawford ho compara al singlot, a un sanglot o

⁶¹⁵ VICENTE BLASCO IBÁÑEZ. *Los muertos mandan*. *Op. cit.*, p. 352.

⁶¹⁶ J. E. CRAWFORD FLITCH. *Mediterranean moods...* *Op. cit.*, p. 190.

una ganyota. Fins i tot els sons li semblaven tan misteriosos que va pensar amb un conjur. No creia que la cançó redoblada fos d'origen àrab, sinó la manifestació d'algun poble encara més primitiu.

Gaston Vuillier, una vegada que ha explicat la diferència entre els dos tipus de música, continua el relat amb el que li mostren i expliquen a Sant Antoni dels costums pagesos. Anys abans, explica al lector, els dies de festa, els homes de la parròquia es reunien, engalanats, portant els trabucs i les pistoles carregats. Tal com podem llegir al text de Vuillier la forma de vestir, al camp, estava canviant. Els homes més vells portaven, encara, un barret vermell vorejat amb una banda negra. El barret penjava cap un o altre costat. Els joves que el portaven, durant la visita de Vuillier, els dies de festa el decoraven amb un ram artificial. La camisa de coll alt, amb amples mànigues enrotllades, alguna vegada portava prisat el pit. Al voltant del coll, per sobre el coll de la camisa, podien posar-se un mocador de colors. Sobre la camisa portaven un jupetí, negre o blau, decorat amb grans botons de plata repujats. D'aquests botons també en portaven als punys de la camisa. Els pantalons, blancs, molt amples a la part superior, s'anaven estretint fins als turmells. Els pantalons es cenyien amb una mena de cinta o cinturó molt ampla, negra o porpra, on solien amagar les armes. El vestit masculí va semblar molt original a Vuillier. Segons l'autor francès les dones tenien un aspecte menys teatral. Diu que portaven una cotilla, generalment negra, amb les mànigues decorades de botons daurats. Es cobrien les espatlles amb un mantó decorat amb flors de colors vius. La falda podia ser ampla o estreta, però llarga, de tal manera que, si havien de caminar ràpid, se l'havien d'aixecar un poc. Estava realitzada amb una tela aspra, que portaven prisada. Un faldellí brodat amb arabescos i un mocador al cap completaven el vestit. L'artista francès pensa que les dones amaven les joies, ja que anaven engalanades amb creus, collars i medalles, però el que més li va cridar l'atenció va ser el pentinat. Una cua que queia esquena avall, trenada amb cintes de colors. Gaston Vuillier, a més a més, va realitzar diferents dibuixos on es veuen els pagesos i les pageses amb la seva roba habitual. Són dibuixos molt acurats, on es poden observar els detalls de la vestimenta. L'interès que van suscitar els vestits, sobretot els femenins, va quedar reflectit en la plàstica de l'època.

Les representacions plàstiques d'aquell període dels pagesos són molt interessants avui en dia per la informació històrica que aporten. A l'època en què es van realitzar eren formes de fer vives, però ja hi havia la consciència, com havíem comentat més amunt, que aquest era un món a punt de desaparèixer. Els vestits, com la resta de

costums, aviat es substituirien per altres més moderns, seguint els corrents europeus. Molts artistes d'aquest període, arreu d'Europa, van cercar de representar l'essència dels pobles. El màxim exponent de la representació de les particularitats de cada poble d'Espanya van ser els panells de les províncies espanyoles realitzats per Joaquín Sorolla, entre 1911 i 1919. L'art de l'època transmetia dues mirades molt diferenciades del territori espanyol, tal com hem explicat a l'apartat dedicat al paisatge. Una amb una forta càrrega de crítica social, que era la representada per l'«Espanya negra»; l'altra cercant la mirada optimista, l'«Espanya de la llum». Com explica Carmen Pena «Sorolla, que daba una imagen optimista de una España iluminada por una luz deslumbrante, propia del territorio de una región rica y próspera en medio de la pobreza general, que compensaba las imágenes miserables y esperpénticas de la España negra».⁶¹⁷ Aquests darrers, els de l'Espanya negra, són els artistes del nord i el centre de la Península, els de la lluminosa són els del litoral.

Nosaltres podríem dir que a Eivissa trobem les dues mirades: la negra, encara que només en la literatura, la que observa tot el que hi ha de rebutjable en la societat, i la de la llum, en pintura, que exalta les qualitats del paisatge i del poble. Les pintures, incloses en aquesta darrera visió de la qual parlàvem, formaven part d'una forma d'entendre l'art que pretenia representar allò diferencial dels territoris. Per això trobarem que, a partir de principis de segle XX, les imatges dels pagesos cada vegada eren més habituals. A més a més, eren imatges en les quals es poden apreciar les diferències entre diferents vestits –seria el cas de les tres imatges publicades per Víctor Navarro (fig. 281, 282 i 283)– o observar els pagesos en el seu dia a dia quotidià –moltes de les pintures que presentem a l'apartat de l'annex d'imatges *Pagesos i altres eivissencs* es poden incloure en aquest darrer cas. La fig. 287, *Sortida de Missa*, d'Eliseu Meifrèn, mostra el moviment de gent davant de l'església. És una obra realitzada a base de taques de color; per tant, el que fa l'artista és que, sobre una base blanca com el color de les parets de l'església, aplica taques de diferents colors, que només estan un poc definides al primer pla. L'objectiu de l'artista era representar la riquesa de colors i tonalitats que es trobaven en les diferents parts dels vestits eivissencs. Taques de colors que, evidentment, contrasten amb el blanc de l'església.

En canvi, les pintures de Llaverias (fig. 305 i 306) es resolen de manera molt diferent. La pintura *Església de Sant Antoni*, que representa l'interior de l'església, és

⁶¹⁷ Carmen PENA LÓPEZ. *Territorios sentimentales... Op. cit.*, p. 73.

molt detallista, tant en elements que formen part de la construcció i de la decoració de la nau, com en els vestits de les pageses. L'altra, amb el mateix títol, representa una sortida de missa. La diferència amb l'obra que hem descrit de Meifrèn és molt clara: aquí, a part dels contrastos de colors i llum, podem observar, quasi detalladament, els vestits, les joies, etc. Els grups estan molt delimitats i tot mostra un ordre que no trobem en la de Meifrèn. Però en aquest apartat hem de destacar la tasca de Laureà Barrau, el qual va representar els pagesos realitzant gairebé totes les feines i en tots els moments del dia: cosint, pentinant-se, a la fresca, anant a missa, etc. Anteriorment havíem parlat de la influència de Sorolla en Laureà Barrau i, en moltes d'aquestes imatges, es pot resseguir, encara que pensem que les imatges de Barrau no arriben a assolir la llibertat i la genialitat del pintor valencià. Barrau cercava contrastos de llum i ombra, tant en els interiors com en els exteriors. Les característiques de l'arquitectura eivissenca i dels vestits, sobretot femenins, li permeteren crear jocs de color i llum.

Els pagesos es van convertir en representants d'allò eivissenc. Ho van transmetre tant els viatgers que estem estudiant com també els mateixos eivissencs. Un exemple molt representatiu és el de la sèrie de postals realitzades a partir de fotografies de diferents tipus de vestits pagesos (fig. 294-297) publicades durant la primera i la segona dècada del segle XX, que pretenien donar a conèixer com eren i com havien estat els vestits eivissencs. M. Lena Mateu Prats ha estat investigant la recuperació de vestits antics que ja es portava a terme en l'època que nosaltres estudiem. Dos esdeveniments van marcar l'estudi dels vestits eivissencs antics: el centenari de l'apressament del *Felicity*, l'any 1906, i el Congrés Agrícola Catalano-Balear celebrat a Eivissa el 1912. El moviment d'estudis etnogràfics a Espanya des de finals del segle XIX s'havia començat a estendre: Diu Carmen Pena que «el pensamiento regeneracionista se centró especialmente en la iconografía del hombre de campo desde que la Institución Libre de Enseñanza alentase los estudios científicos sobre folclore, tratando de ahondar con autenticidad y rigor en las raíces etnológicas».⁶¹⁸ Aquest moviment va influenciar tant en els estudis científics com en l'art de l'època. Però no podem perdre de vista el que indica la mateixa autora:

lo que producía la proliferación de este tipo de imagen era el sentimiento de desarraigo, que se estaba generando en el proceso de modernización español, el cual, por muy

⁶¹⁸ *Ibíd.*, p. 76.

heterodoxo e irregular que fuese unido al sentimiento de identidad alienada, producía un aferramiento a esta clase de ambientes y personajes tradicionales: la recreación en ellos y en sus contextos paliaba el desgarró y el sentimiento de pérdida del pasado.⁶¹⁹

Així i tot, la gran majoria d'artistes que anaven arribant a Eivissa havien format part del Modernisme i el simbolisme català, i més que la voluntat de trobar una identitat perduda, cercaven altres horitzons. Evidentment, els atreia la peculiar forma de vida dels pagesos, però les imatges tenien més a veure amb la idealització d'un passat llunyà, que a l'illa es feia present, que no amb una identitat perduda. El sentiment d'estar perdent unes formes de vida la tenen, en el nostre cas, els eivissencs, encara que, també, es barreja amb la fe en un progrés que, algun dia, millorarà el present. I el progrés suposava modernitzar sistemes de producció, transports, comunicacions, etc., és a dir, la forma de viure. Mentre això anava passant, s'anaven congelant imatges de la vida dels pagesos, considerades, gairebé, com a imatges del passat. Cosa curiosa en el cas d'Eivissa, quan els costums i tradicions van formar part de la vida quotidiana durant, encara, algunes dècades. Els artistes van guiar, inconscientment, la imatge que donaven els eivissencs d'ells mateixos. Interessant-se pels vestits, l'arquitectura, el paisatge, etc., van aconseguir atraure l'interès dels eivissencs pels mateixos elements de l'illa. El valor que donaven els de fora a allò seu, feia que ells ho revaloressin.

Hem aconseguit una imatge, per desgràcia de molt mala qualitat, de la portada del catàleg de l'exposició que va realitzar Joan Llaverias a la Sala Esteva l'any 1914.⁶²⁰ El dibuix plasma una imatge evocadora d'allò que captaven els que venien de fora, sense conèixer exactament la realitat, i també la imatge que des de

IVIÇA

EXPOSICIÓ LLAYERÍAS

GALERIA ESTEVA - Passeig de Gracia, 18

S'inaugurarà el 23 març

i permanixerà oberta fins el 7 abril 1914

Catàleg de l'exposició de Joan Llaverias a la Sala Esteva l'any 1914. DOMÈNECH I MONER, Joan. *Joan Llaverias, pintor de Lloret*. Lloret de Mar: Museu Municipal de Lloret de Mar, 1988.

⁶¹⁹ Ibid., p. 77.

⁶²⁰ Imatge extreta del llibre Joan DOMÈNECH I MONER. *Joan Llaverias, pintor de Lloret*. Op. cit., p. 71. Ens posarem en contacte amb l'autor del llibre per saber si existia l'original, però ell, també, havia agafat la imatge d'una fotocòpia.

l'illa interessava transmetre de cara a un possible desenvolupament turístic. No podem conèixer amb exactitud la tècnica amb la qual es va realitzar, encara que sembla una xilografia. A la imatge podem veure una pagesa que sembla que dorm o descansa, abraçada per una mena d'arbre. Al fons veiem el que seria una imatge de Dalt Vila, unes casetes que es van enfilant fins a culminar amb la torre d'una església. Evoca la convivència entre la natura i l'home; la tranquil·litat, la senzillesa de la vida, la pau de la vida a l'illa.

Els viatgers eren conscients d'estar observant, durant un temps, unes formes de vida que estaven a punt de desaparèixer. Però per a ells formava part d'aquell passat del qual ja hem parlat. El passat on situaven els temps originals, amb formes de vida més senzilles i pures. Veure els pagesos en el seu dia a dia era una mena d'espectacle pintoresc que els permetia deixar anar pensaments i records, moltes vegades de la seva infantesa o del seu país.

Mary Stuart Boyd, amb el seu marit (*the Man*), i el seu fill (*the Boy*), el diumenge de matí van a s'Alamera o passeig de Vara de Rey, ja en aquell moment, per anar a veure els pagesos arribant a missa o al mercat, segons explica ella mateixa. Asseguts en una pedra es van fixant en les dones assegudes en ases, en els carros, en la gent que ve caminant. Els crida l'atenció el colorit que donen a l'estampa els vestits de les pageses.

An object of fervent admiration in my childhood was a pincushion made of a little china doll, whose placid head and insignificant body appeared from a widely distended skirt. And on this brilliant Sunday morning the Ivizan women and girls in their exaggerated skirts seemed to me like a procession of walking dolls.⁶²¹

Descriu amb tota mena de detalls els vestits femenins i masculins, es fixen en una dona vestida de dol i la seva filla que, encara que porta el mocador amb flors, també exhibeix el dol. Però sobretot són els colors els que centren la seva atenció.

El ball va ser un altre element que formava part de la vida quotidiana dels pagesos que va sorprendre molts viatgers. A Santa Eulària, Gaston Vuillier, on havia

⁶²¹ Mary STUART BOYD. *The fortunate isles*. Op. cit., p. 302.

conegut les formes de festeig dels joves eivissencs, assisteix a una ballada a la plaça del poble.

Aux sons du tambó et du flautin, des jeunes gens se démenaient furieusement, tandis que les jeunes filles avec leur costume aux vives couleurs, les yeux modestement baissés, allaient, ondoyantes, les coudes aux hanches, les mains à demi relevées, dans l'attitude de certaines idoles hindoues.

Cette danse n'a pas le caractère voluptueux de celles des Arabes; la jeune fille n'a aucun rapport avec les almées langoureuses; elle tournoie doucement dans une sorte de valse lente et modeste.

Le danseur, au contraire, un foulard roulé autour du cou, un mouchoir ou des castagnettes énormes (*castagnolas*) à la main, en costume du gala ou vêtu simplement d'une veste courte, se démène, se trémousse, fait des bonds de toutes ses forces et, par intervalles, jette ses pieds furieusement de chaque côté.⁶²²

Vuillier es preguntava si havia entès la dansa. La noia dolça i casta, el noi protegint-la i seguint-la, sembla espantar a cops de peu els pretendents, fins que, diu ell, amb un gran salt arriba la victòria. Mentre que els dibuixos de vestits, tant masculins com femenins, estan molt ben representants, a l'escena del ball (fig. 279) no aconsegueix captar ni l'essència ni les actituds dels joves balladors.

Evidentment no tots els visitants de l'illa van observar la dansa amb curiositat, alguns, com Víctor Navarro, no consideraven que es pogués dir ball a allò que feien els eivissencs. Per a ell, inclús el ball podia acabar a tirs i punyalades. Descriu el ball de la següent manera:

Aquel ejecuta contorsiones verdaderamente salvajes: aún más que de beduino, de orangután. Es un delirio de saltos, vueltas y patadas al aire, con su correspondiente braceo de loco furioso, como si pretendiese aturdir y fascinar á su pareja. Esta, por el contrario, sumisa, recogida, con los ojos bajos, siguiendo las vueltas de su compañero, y procurando darle siempre la cara, como para vigilarle mejor y evitar la derrota en un descuido, sin levantar los pies del suelo, y moviendo los brazos con parsimonia no exenta de gracia⁶²³

Navarro explica que aquest tipus de música i ball només es dona al camp, que a la ciutat es ballen polques, valsos, etc. Les noies de bona posició de la ciutat toquen el

⁶²² Gaston VUILLIER. *Les îles oubliées...* Op. cit., p. 206.

⁶²³ Víctor NAVARRO. *Costumbres en las Pithiusas.* Op. cit., p. 46.

piano i canten música italiana o francesa. Molt diferent d'allò dels pagesos, que arriba a molestar i a posar nerviós. Tampoc Blasco Ibáñez pensava que allò fos un ball, però tenia claríssim que formava part, com tants altres costums, del que quedava de civilitzacions antigues, primitives, que havien passat per l'illa.

Reproducíanse en esta danza tradicional, inventada, sin duda, por los primeros pobladores de la isla, rudos piratas de la edad heroica, la eterna historia de los humanos, la persecución y la caza de la hembra. [...]

Era más que baile un ejercicio gimnástico, un delirio de acróbata, un movimiento frenético como el de las danzas guerreras de las tribus africanas.⁶²⁴

Explica Blasco Ibáñez, en una escena de la novel·la, que la guàrdia civil apareixia sobtadament als balls. En aquell moment tot parava, fins que ells deien que continués la música. Mentre els sonadors seguien tocant, els guàrdies registraven els al·lots de manera infructuosa. Probablement, les dones majors guardaven les armes, però, com les movien?⁶²⁵ Observem com en la pintura de Joan Llaverias, *Ballades a Sant Antoni* (fig. 304), a primer terme representa un guàrdia civil.

Els viatgers percebien en el ball no només els ritmes de pobles llunyans passats per l'illa ja feia molts segles, sinó també la força de la natura representada en la passivitat de la dona i els salts de l'home.

When the sun had begun to touch the rim of the western hills a faint tapping sound, like a beating of a tom-tom, came up from the seashore. I went down from the mill towards the sea, and found a company of boys and girls dancing on a level piece of ground just above the water's edge. A youth was beating on a small drum, long and narrow in the barrel, at the same time piping a tremulous air on a wooden pipe. It had a very limited range of notes but it softened the monotonous rhythm of the *tamboril* and made a soothing, not unmelodious noise, full of ancient peace. [...] I think that a man who has seen dancing at sunset by the sea and among mountains will never afterwards have much content in a ball-room. The pure air, the unimprisoned space, the trembling light upon the water, unlocks a happier and profounder fund of emotions. Something elemental and infinitely remote enters into the exhilaration of the dancers; they have recaptured a spirit which seems more proper to the sunlit early days of the world. Their personal life is merged in the universal life of Nature, and their bodies are renewed by the ancient energies of the earth and the sea. And yet the emotion which is thus set free does not lose itself in an

⁶²⁴ Vicente BLASCO IBÁÑEZ. *Los muertos mandan*. *Op. cit.*, p. 371.

⁶²⁵ Els relats de les persones majors de l'illa donen veracitat a aquest tipus d'escenes.

animal riot, because there is a traditional mould prepared for it to flow into, a controlling measure and impulse to which the limbs have moved for centuries.⁶²⁶

La Natura pren tota la seva significació en aquest fragment on el moviment de la dansa i el so del tambor i de les castanyoles, gairebé com un ritus, es compassen amb el batec de la terra. Paisatge, música i cos assoleixen l'harmonia universal. La fusió entre home i natura, tan ben expressada per Crawford, pensem que també la transmet Llaverias en el dibuix del catàleg reproduït més amunt. També és de Llaverias una altra imatge que podríem relacionar amb el fragment de Crawford. *Ballades de Sant Antoni* representa un ball amb la presència de moltes persones. Podem observar un grup de nois i noies ballant i, uns altres, mirant. Al fons, el paisatge de la badia: el mar i les muntanyes. En aquest cas l'artista ha aconseguit reproduir els salts dels ballarins, encara que la representació de la figura humana no sembla gaire aconseguida. No hem trobat la imatge original, per tant, és difícil saber què podria evocar en l'espectador l'observació de la pintura, però ens podem fer una idea, pel que hem llegit fins aquí, de quin era l'objectiu de l'artista.

Els costums eivissencs transportaven els visitants a altres èpoques llunyanes. Tal com hem vist a l'apartat *Un Mediterrani diferent*, els eivissencs es van considerar hereus d'unes formes de fer moltes vegades relacionades amb els púnics. Uns els consideraven primitius i salvatges, altres se sentien atrets per l'emanació d'aquells costums d'un suposat estat natural. La qüestió és que el fet diferencial d'Eivissa es trobava en les formes de vida. Eren les que cridaven l'atenció dels viatgers. Més que l'arqueologia, més que el paisatge. Però no podem oblidar que la mirada dels viatgers no compartimentava les experiències. Cada element venia a corroborar el que ells ja pensaven: Eivissa era una illa d'un altre temps.

⁶²⁶ J. E. CRAWFORD FLITCH. *Mediterranean moods...* Op. cit., p. 176-177.

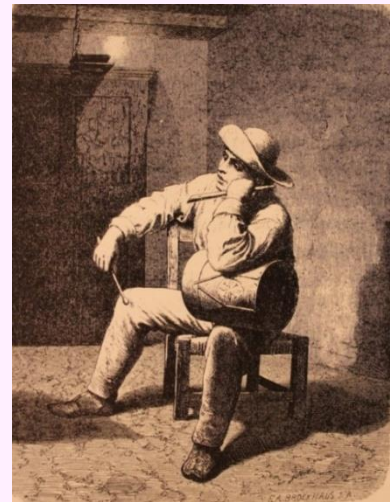
Bloc III

Imatges: El pagès o el salvatge

Pagesos i altres eivissencs

258. *Vestit típic masculí*. Arxiduc Lluís Salvador, 1867 (i 1885)

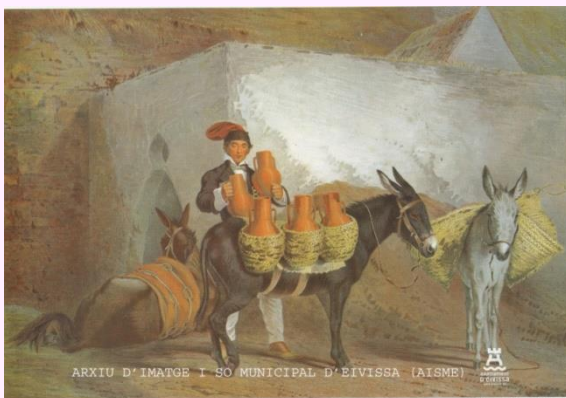
261. *Músic eivissenc*. Arxiduc Lluís Salvador, 1867 (i 1885)

259. *Vestit típic femení*. Arxiduc Lluís Salvador, 1867 (i 1885)

262. *Migdiada a la Marina*. Arxiduc Lluís Salvador, 1867

260. *Font d'Eivissa*. Arxiduc Lluís Salvador, 1867

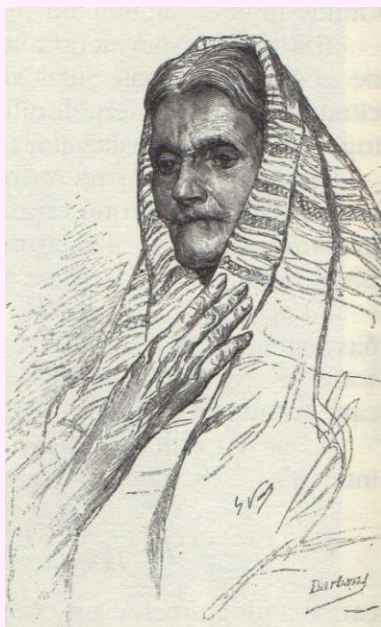
263. *Départ de Pepita*. Gaston Vuillier, 1888

264. Pescador. Gaston Vuillier, 1888

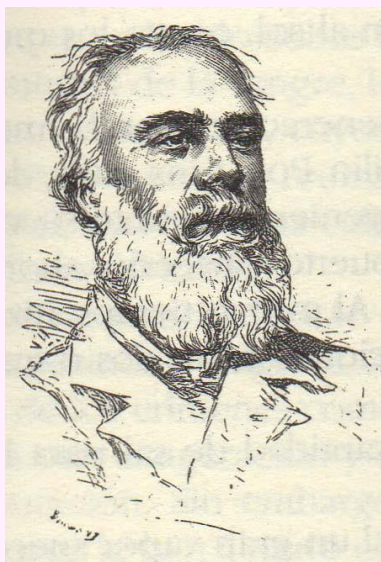
267. Le vieil aguador. Gaston Vuillier, 1888

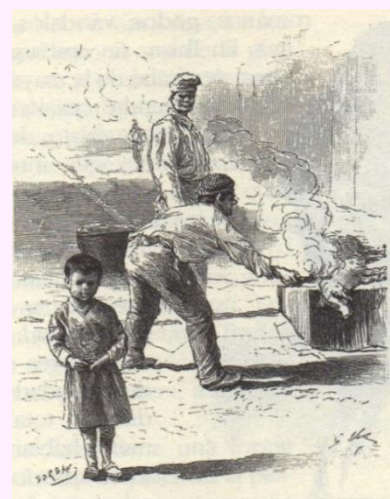
265. Vincenta. Gaston Vuillier, 1888

268. Matansa du porc. Gaston Vuillier, 1888

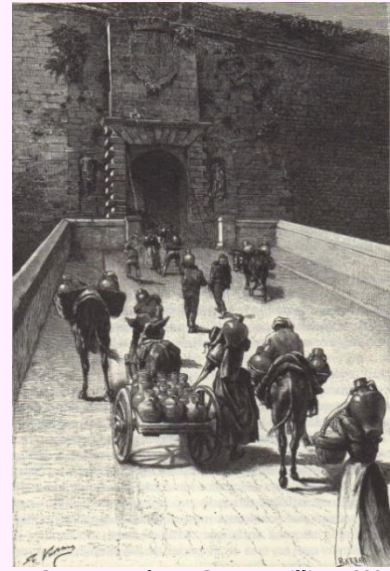
266. El notario. Gaston Vuillier, 1888

269. Flambage. Gaston Vuillier, 1888

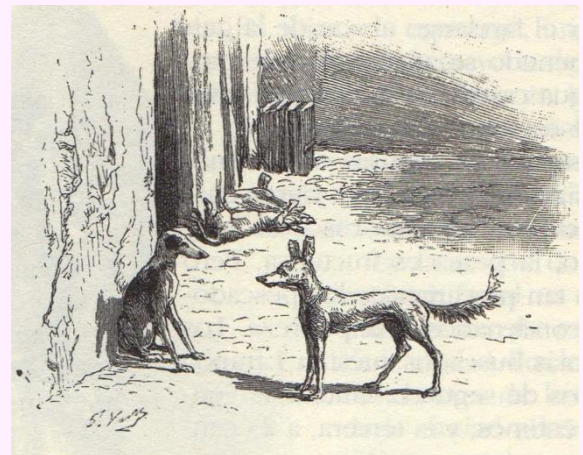
270. Fabrication des boudins. Gaston Vuillier, 1888

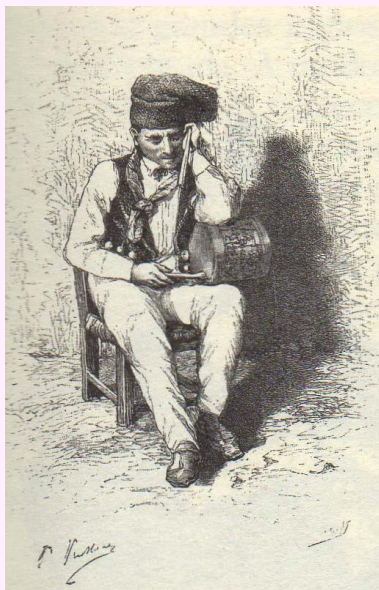
273. Les aguadores. Gaston Vuillier, 1888

271. Pescador raccommodant un filet. Gaston Vuillier, 1888

274. Lévriers d'Ibiza. Gaston Vuillier, 1888

272. Un cantado. Gaston Vuillier, 1888

275. Pagesos en costume de gala. Gaston Vuillier, 1888

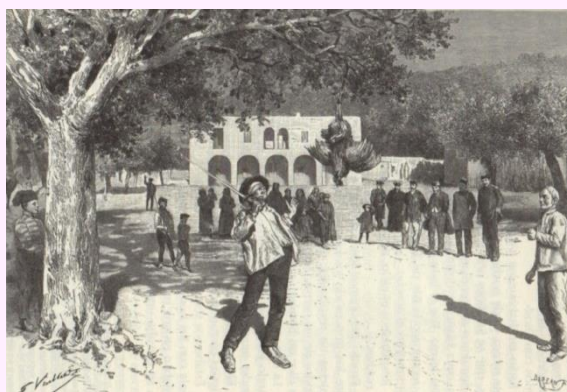
276. *Lou festeig (le flirt)*. Gaston Vuillier, 1888

279. *Les danses à Santa Eulalia*. Gaston Vuillier, 1888

277. *Le coup de tromblon*. Gaston Vuillier, 1888

280. *El joch del gall (le jeu du coq)*. Gaston Vuillier, 1888

278. *Retour de la mese a Santà Eulalia*. Gaston Vuillier, 1888

281. *Atlota ivicenca con traje de día*. Victor Navarro, 1901

282. *Payés en traje moderno*. Víctor Navarro, 1901

285. *A purveyor of drinking water*. Margaret D'Este, 1907

283. *Payesa de Formentera en traje antiguo*. Víctor Navarro, 1901

286. *Ivizan peasants* Margaret D'Este, 1907

284. *Plaza*. Autor desconegut, 1902

287. *Sortida de Missa*. Eliseu Meifren, 1908

288. *Pagesos de Sa Cala*. Narcís Puget, 1909

291. *Tipo clásico de payesa*. Autor desconegut, principi s. XX

289. *Threshing San Antonio*. Albert Fr. Calvert?, 1910

292. *A trio and a quartette*. Arthur Stuart Boyd, 1911

290. *Ibiza (Baleares). Una escena de trilla*. Autor desconegut, principis segle XX.

293. *Thanksgiving*. Arthur Stuart Boyd, 1911

294. Pareja con el traje antiguo de fiesta. Narcís Puget, segona dècada s. XX

297. Un tocador campesino. Traje típico. Narcís Puget, segona dècada s. XX

295. Pareja con traje antiguo. Narcís Puget, segona dècada s. XX

298. Salida de la Procesión de San Antonio Abad. Narcís Puget, segona dècada s. XX

296. Traje antiguo blanco. Narcís Puget, segona dècada s. XX

299. Jóvenes payesas. Autor desconegut, segona dècada s. XX

300. *The procession of Corpus Christi.* . J. E. Crawford Fitch, 1911.

303. *Paisanos ibicencos.* Autor desconegut, postal circulada l'any 1912

301. *The saints holiday.* J. E. Crawford Fitch, 1911.

304. *Ballades de Sant Antoni.* Joan Llaverias, 1912

302. *Returning from Mass.* J. E. Crawford Fitch, 1911.

305. *Església de Sant Antoni.* Joan Llaverias, 1912

305. *Església de Sant Antoni*. Joan Llaverias, 1912

308. *Tipus de l'illa, d'abdós sexes*. Antonietti, 1913

306. *La sega*. Laureà Barrau, 1912

308. *El servei aigua a domicili*. Antonietti, 1913

307. *Els vehins d'Ibissa despedint els expedicionaris*. Antonietti, 1913

309. *Uns promesos tornant de Missa*. Antonietti, 1913

310. Festejant al portal de la casa . Antonietti, 1913

313. Una mostra dels balls popular . Antonietti, 1913

311. Els músics que acompanyen els balls populars. Antonietti, 1913

314. Ibiza: Plaza de las Herrerías. Autor desconegut, 1914.

312. Tornant de la font. Antonietti, 1913

315. Pagesa eivissenca. Adolf Mas, 1915

316. *Pagesa eivissenca*. Adolf Mas, 1915

319. *Pagès eivissenc*. Costa Ferrer, 1916

317. *Al·lota amb vestit de festa*. Costa Ferrer, 1916

320. *Bugaderes a Ses Feixes*. Laureà Barrau, c. 1915

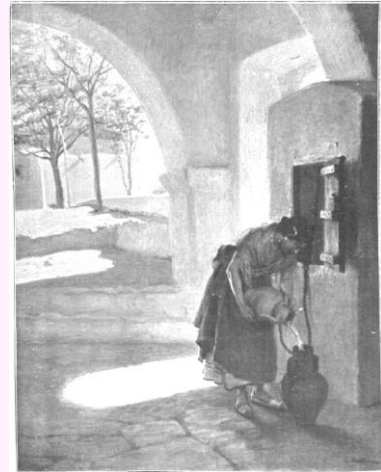
318. *Balladors eivissencs*. Costa Ferrer, 1916

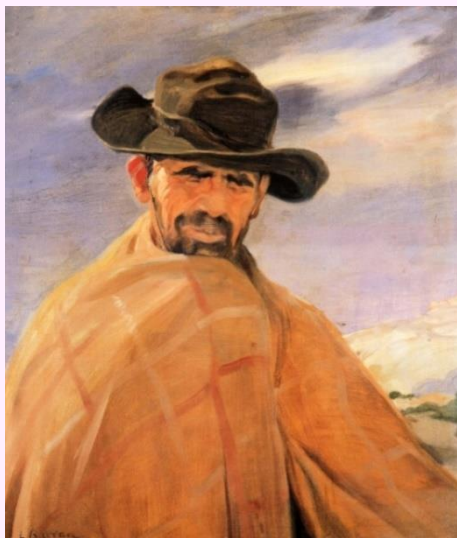
321. *Dues figures*. Laureà Barrau, c. 1915

322. *Figures femenines*. Laureà Barrau, 1915

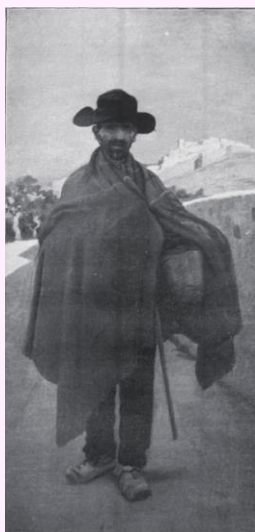
325. *El pozo de la rectoria*. Laureà Barrau, 1916

323. *L'orb*. Laureà Barrau, c. 1916

326. *Payesa rica*. Laureà Barrau, 1916

324. *El mendigo ciego*. Laureà Barrau, 1916

327. *Dona en un porxo*. Laureà Barrau, 1916 – 1918

328. *Cap a l'aplec de Sant Jordi*. Laureà Barrau, c. 1918

329. *Dones cosint en un exterior*. Laureà Barrau, c. 1919

330. *Los contrabandistas*. Joaquín Sorolla, 1919

